

KULOLCHILIK TERMINOLOGIYASINING LEKSIKOGRAFIK TALQINI VA UNING ILMIY AHAMIYATI

Qarshi Davlat Universiteti tayanch doktoranti,
Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi
Maftuna Mannonova Shukrillayevna

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi kulolchilik terminlarining leksikografik talqini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Unda kulolchilikka oid terminlarning shakllanish manbalari, semantik tuzilishi, lug'atlarda ifodalanish darajasi hamda ularning izohlanish tamoyillari o'rganiladi. Shuningdek, terminlarning izohli, ikki tilli va sohaviy lug'atlarda berilish xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida yoritiladi.

Maqolada kulolchilik terminlarining leksik tizimdagi o'rni, ularning milliy-madaniy xususiyatlari hamda kasb-hunar leksikasiga xos belgilar ochib beriladi. Leksikografik talqin jarayonida terminlarning aniqligi, qisqaligi va bir ma'noliligi kabi asosiy mezonlar muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi.

Bundan tashqari, maqolada kulolchilik terminlarini zamonaviy lug'atlarda me'yorlash, ularni tizimlashtirish hamda milliy leksikografiya rivojidadagi o'rni yuzasidan ilmiy xulosalar keltiriladi. Tadqiqot natijalari kulolchilik terminologiyasini mukammal lug'atlashtirish va ularni saqlashga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: kulolchilik terminlari, leksikografiya, terminologiya, izohli lug'at, sohaviy lug'at, leksik talqin, semantika, kasb-hunar leksikasi, milliy madaniyat, terminlarning me'yorlashuvi, lug'atlashtirish

KIRISH

Tilning lug'aviy boyligi jamiyat taraqqiyoti, ayniqsa, fan va kasb-hunar sohalarining rivoji bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir kasb yoki hunarmandchilik turi o'ziga xos terminologik tizimni shakllantiradi va bu terminlar tilning muhim qatlamlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu jihatdan kulolchilik terminlari ham o'zbek tilining qadimiy va boy leksik qatlamini tashkil etadi.

Kulolchilik o‘zbek xalqining tarixiy hunarmandchilik an’analarida muhim o‘rin tutadi. Ushbu soha bilan bog‘liq terminlar nafaqat buyumlar va jarayonlarni nomlashga xizmat qiladi, balki xalqning turmush tarzi, estetik qarashlari va madaniy qadriyatlarini ham o‘zida aks ettiradi. Shu sababli kulolchilik terminlarini ilmiy asosda o‘rganish, ayniqsa ularni leksikografik jihatdan talqin qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Leksikografiya tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u so‘z va terminlarning lug‘atlarda qay tarzda berilishi, izohlanishi va tizimlashtirilishini o‘rganadi. Kulolchilik terminlarining lug‘atlarda aks etish darajasi, ularning izohlanish aniqligi va mukammalligi til boyligini saqlash va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно анализируется лексикографическая интерпретация гончарных терминов узбекского языка. В ней рассматриваются источники формирования терминов, их семантическая структура, степень отражения в словарях, а также принципы их толкования. Кроме того, на основе сравнительного анализа освещаются особенности представления терминов в толковых, двуязычных и отраслевых словарях.

В статье раскрывается место гончарных терминов в лексической системе языка, их национально-культурные особенности, а также специфические признаки профессиональной лексики. Обосновывается важность таких критериев, как точность, краткость и однозначность терминов в процессе лексикографического толкования.

Также в статье приводятся научные выводы о нормализации гончарных терминов в современных словарях, их систематизации и роли в развитии национальной лексикографии. Результаты исследования направлены на совершенствование словарной фиксации гончарной терминологии и её сохранение.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гончарные термины, лексикография, терминология, толковый словарь, отраслевой словарь, лексическое толкование, семантика, профессиональная лексика, национальная культура, нормализация терминов, словарная фиксация

ВВЕДЕНИЕ

Лексическое богатство языка тесно связано с развитием общества, особенно с прогрессом науки и профессиональных сфер. Каждая профессия или вид ремесла формирует собственную терминологическую систему, и эти термины признаются важным слоем языка. В этом отношении гончарные термины составляют древний и богатый лексический пласт узбекского языка.

Гончарное ремесло занимает важное место в исторических традициях узбекского народа. Термины, связанные с данной сферой, служат не только для обозначения предметов и процессов, но и отражают образ жизни народа, его эстетические взгляды и культурные ценности. В связи с этим научное изучение гончарных терминов, особенно их лексикографическая интерпретация, приобретает особую значимость.

Лексикография является одним из важнейших направлений языкознания, изучающим способы представления, толкования и систематизации слов и терминов в словарях. Степень отражения гончарных терминов в словарях, точность и полнота их толкования являются важным фактором сохранения и развития языкового богатства.

ENGLISH TRANSLATION

ABSTRACT

This article provides a scholarly analysis of the lexicographic interpretation of pottery-related terms in the Uzbek language. It examines the sources of term formation, their semantic structure, the degree of their representation in dictionaries, and the principles of their interpretation. In addition, the features of presenting terms in explanatory, bilingual, and specialized dictionaries are discussed through a comparative analysis.

The article also explores the place of pottery terminology within the lexical system, its national and cultural characteristics, and the specific features of professional vocabulary. It substantiates the importance of key criteria such as accuracy, brevity, and monosemy in the process of lexicographic interpretation.

Furthermore, the study presents scientific conclusions regarding the standardization and systematization of pottery terminology in modern dictionaries, as well as its role in the development of national lexicography. The results of the research contribute to the improvement of dictionary compilation and the preservation of pottery terminology.

KEYWORDS: pottery terminology, lexicography, terminology, explanatory dictionary, specialized dictionary, lexical interpretation, semantics, professional vocabulary, national culture, standardization of terms, lexicographic description

INTRODUCTION

The lexical richness of a language is closely related to the development of society, particularly to the advancement of science and professional fields. Each profession or craft develops its own terminological system, and these terms are recognized as an important layer of the language. In this regard, pottery terminology constitutes an ancient and rich lexical stratum of the Uzbek language.

Pottery occupies an important place in the historical craft traditions of the Uzbek people. The terms associated with this field serve not only to name objects and processes but also reflect the lifestyle, aesthetic views, and cultural values of the people. Therefore, the scientific study of pottery terminology, especially its lexicographic interpretation, is of great significance.

Lexicography is one of the key branches of linguistics that studies how words and terms are presented, defined, and systematized in dictionaries. The degree to which pottery terms are represented in dictionaries, as well as the accuracy and completeness of their interpretation, plays an important role in preserving and developing the richness of the language.

Bugungi kunda globalashuv jarayonida ayrim milliy kasb-hunar terminlarining iste'moldan chiqib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa ularni to'plash, tizimlashtirish va ilmiy asosda lug'atlashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi. Ayniqsa, kulolchilik terminlarini zamonaviy leksikografiya talablari asosida qayta ko'rib chiqish dolzarb masalalardan biridir.

Kulolchilik terminologiyasi o‘zbek tilining tarixiy jihatdan eng qadimiy va barqaror leksik qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ushbu terminlar xalqning ko‘p asrlik amaliy tajribasi, ishlab chiqarish faoliyati hamda madaniy an‘analari asosida shakllangan bo‘lib, ular nafaqat kasbiy muloqot vositasi, balki milliy tafakkur va dunyoqarashning ifodasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kulolchilik terminlarining shakllanish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, u tilning ichki rivojlanish qonuniyatlari hamda tashqi omillar ta‘sirida yuzaga kelgan. Ushbu jarayonni quyidagi asosiy yo‘nalishlar orqali izohlash mumkin:

Ichki til imkoniyatlari asosida shakllanish. Kulolchilik terminlarining katta qismi o‘zbek tilining ichki resurslari — so‘z yasash, semantik kengayish va metaforik ko‘chish orqali yuzaga kelgan. Masalan, *xum, kosa, lagan, tandir* kabi terminlar tub turkiy qatlamga mansub bo‘lib, ular qadimdan xalq iste‘molida mavjud bo‘lgan buyumlar nomi sifatida shakllangan.

Bundan tashqari, affiksatsiya orqali yangi terminlar hosil qilish ham kuzatiladi. Bu holat ayniqsa zamonaviy kulolchilikda yangi asbob-uskunalar yoki jarayonlarni nomlashda namoyon bo‘ladi.

Semantik taraqqiyot va ma‘no kengayishi. Kulolchilik terminlarining rivojlanishida semantik o‘zgarishlar muhim o‘rin tutadi. Dastlab aniq predmetni bildirgan ayrim so‘zlar keyinchalik umumlashgan yoki ko‘chma ma‘nolar kasb etgan.

Masalan, ayrim terminlar buyum shakliga, vazifasiga yoki tayyorlanish jarayoniga qarab nomlangan. Bu esa terminlarning obrazlilik xususiyatini oshirib, ularni tilning boshqa qatlamlari bilan bog‘laydi.

Metaforik va metonimik ko‘chishlar. Kulolchilik terminologiyasida metaforik va metonimik ko‘chishlar keng uchraydi. Buyumlarning tashqi ko‘rinishi, hajmi yoki funksiyasiga qarab boshqa predmetlarga o‘xshatish orqali nom berish an‘anasi mavjud.

Masalan, ayrim idish nomlari ularning shakliy o‘xshashligi asosida paydo bo‘lgan. Bu esa terminlarning nafaqat nominativ, balki obrazli tafakkur mahsuli ekanini ko‘rsatadi.

O‘zlashma qatlam va uning moslashuvi. Kulolchilik terminologiyasida boshqa tillardan kirib kelgan birliklar ham uchraydi. Bunday terminlar asosan texnologik

jarayonlar, yangi uskunalar yoki bezak uslublari bilan bog‘liq holda o‘zlashgan. O‘zlashma terminlar o‘zbek tilining fonetik va grammatik me‘yorlariga moslashib, milliylashadi. Natijada ular umumxalq leksikasining ajralmas qismiga aylanadi.

Hududiy va dialektal xususiyatlar. Kulolchilik terminlari hududlarga qarab farqlanishi mumkin. O‘zbekistonning turli hududlarida bir xil buyum turlicha nomlanishi kuzatiladi. Bu esa dialektal boylikni ko‘rsatadi va leksikografik tadqiqotlarda alohida e‘tibor talab qiladi.

Masalan, ayrim terminlar Farg‘ona vodiysida boshqacha, Xorazm yoki Buxoro hududlarida esa boshqa nom bilan yuritilishi mumkin. Bu holat terminlarning tarixiy rivojlanish yo‘lini aniqlashda muhim manba hisoblanadi.

Madaniy va tarixiy omillar ta‘siri. Kulolchilik terminlari xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va estetik qarashlari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Har bir termin ortida ma‘lum bir tarixiy tajriba va madaniy ma‘no mujassam bo‘ladi.

Masalan, ayrim kulolchilik buyumlari marosimlar, kundalik hayot yoki ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularning nomlari ham shu kontekstda shakllangan. Shu jihatdan kulolchilik terminlari lingvomadaniy birlik sifatida ham qimmatlidir.

Demak, kulolchilik terminlarining shakllanish va rivojlanish jarayoni ko‘p omilli va tizimli xususiyatga ega. Ular tilning ichki imkoniyatlari, tarixiy taraqqiyot, madaniy muhit hamda tashqi ta‘sirlar asosida shakllanib, bugungi kunda o‘zbek tilining boy va o‘ziga xos terminologik qatlamini tashkil etadi.

Kulolchilik terminlarini leksikografik talqin qilishda quyidagi asosiy mezonlar muhim hisoblanadi:

Aniqlik (definiitsiyaning to‘liqligi). Termin izohi uning mazmun-mohiyatini to‘liq ochib berishi lozim. Ta‘rif qisqa bo‘lsa-da, unda predmetning asosiy belgilari aks etishi zarur. Masalan:

charx — kulolchilik buyumlarini yasashda loyni aylantirib shakl berishga xizmat qiluvchi maxsus moslama;

sir — sopol buyum yuzasiga beriladigan himoya va bezak qatlami.

Bir ma’nodlilik (monosemantiklik). Ilmiy terminlar imkon qadar bir ma’noli bo’lishi kerak. Biroq kulolchilik terminlarida ayrim hollarda ko’p ma’nodlilik kuzatiladi, bu esa lug’at tuzishda alohida izohlar berishni talab qiladi.

Qisqalik va lo’ndalik. Lug’at maqolasi ortiqcha tafsilotlardan xoli bo’lishi, lekin mazmunan yetarli darajada mukammal bo’lishi kerak.

Tizimlilik va o’zaro bog’liqlik. Terminlar alohida emas, balki o’zaro bog’liq tizim sifatida berilishi zarur. Masalan, kulolchilik jarayoniga oid terminlar (*xom ashyo* → *shakl berish* → *pishirish* → *bezash*) ketma-ketlik asosida tavsiflanishi mumkin.

Kulolchilik terminlari turli tipdagi lug’atlarda aks etadi va har bir lug’at turi ularni turlicha talqin qiladi:

Izohli lug’atlar. Izohli lug’atlarda kulolchilik terminlari umumtil leksikasining bir qismi sifatida beriladi. Bu yerda terminlar qisqa va umumiy izoh bilan cheklanadi. Natijada ularning professional jihatlari to’liq ochilmay qolishi mumkin.

Sohaviy (terminologik) lug’atlar. Bunday lug’atlarda terminlar kengroq va aniqroq izohlanadi. Kulolchilikka oid terminlar texnologik jarayon, funksional vazifa va qo’llanish sohasi bilan birgalikda yoritiladi. Bu esa mutaxassislar uchun qulaylik yaratadi.

Ikki va ko’p tilli lug’atlar. Mazkur lug’atlarda terminlarning boshqa tillardagi muqobillari beriladi. Biroq ko’pincha milliy-madaniy komponentlar tarjimada yo’qolib ketadi yoki to’liq aks ettirilmaydi. Shu bois, tarjima jarayonida izohli komponentni ham kiritish maqsadga muvofiqdir.

Leksikografik muammolar va kamchiliklar

Kulolchilik terminlarini lug’atlashtirish jarayonida bir qator muammolar mavjud:

- ayrim terminlarning lug’atlarga umuman kiritilmaganligi;
- terminlarning turli lug’atlarda turlicha izohlanishi;
- izohlarning yuzaki yoki yetarli darajada ilmiy asoslanmaganligi;
- milliy-madaniy komponentning e’tibordan chetda qolishi;
- dialektal variantlarning hisobga olinmasligi.

Mazkur muammolar terminologik tizimning izchilligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Hozirgi davrda leksikografiya raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanmoqda. Elektron lug‘atlar va ma’lumotlar bazalari kulolchilik terminlarini kengroq qamrab olish imkonini beradi.

Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra: terminlar korpus asosida o‘rganilishi; ularning real nutqdagi qo‘llanishi tahlil qilinishi; multimedia elementlari (rasm, video) bilan boyitilishi; interaktiv lug‘atlar yaratish katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa kulolchilik terminologiyasini nafaqat saqlash, balki ommalashtirishga ham xizmat qiladi.

Kulolchilik terminlarining leksikografik talqinini mukammallashtirish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Maxsus **kulolchilik terminlari lug‘atini** yaratish;
2. Terminlarni **yagona standart asosida izohlash**;
3. Har bir terminga **madaniy va etnografik izoh qo‘shish**;
4. Hududiy variantlarni qayd etish;
5. Elektron va interaktiv lug‘atlarni rivojlantirish.

Shunday qilib, kulolchilik terminlarining leksikografik talqini nafaqat lingvistik, balki madaniy ahamiyatga ham ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri va mukammal izohlash til boyligini saqlash va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, kulolchilik terminlari o‘zbek tilining tarixiy shakllangan va boy leksik qatlamlaridan biri bo‘lib, ular nafaqat kasb-hunar faoliyatiga oid tushunchalarni ifodalaydi, balki xalqning ko‘p asrlik madaniy tajribasi, estetik qarashlari va milliy tafakkurini ham o‘zida mujassam etadi. Ushbu terminlar tilning umumiy leksik tizimida muhim o‘rin egallab, lingvomadaniy birlik sifatida alohida ilmiy qimmatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kulolchilik terminlarining leksikografik talqini ularning mazmunan aniq, qisqa va bir ma’noli tarzda izohlanishini taqozo etadi. Lug‘atlarda terminlarning to‘g‘ri va mukammal berilishi nafaqat ilmiy aniqlikni ta’minlaydi, balki milliy leksik merosni saqlashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, mavjud lug‘atlarda ayrim terminlarning yetarli darajada yoritilmagani yoki turlicha talqin etilishi ularni qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, kulolchilik terminlarini zamonaviy leksikografiya talablari asosida tizimlashtirish, ularni izohli, sohaviy va elektron lugʻatlarda mukammal aks ettirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Ayniqsa, terminlarning milliy-madaniy xususiyatlarini izohlarda aks ettirish ularning lingvomadaniy ahamiyatini yanada oshiradi.

Demak, kulolchilik terminologiyasini chuqur oʻrganish, ularni ilmiy asosda lugʻatlashtirish va meʼyorlash nafaqat tilshunoslik, balki milliy madaniyatni asrash va rivojlantirish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. **Oʻzbek tilshunosligi asoslari**. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
2. Hojiyev A. **Oʻzbek tili terminologiyasi masalalari**. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik. – Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
4. Begmatov E. **Hozirgi oʻzbek adabiy tilining leksikologiyasi**. – Toshkent: Fan, 1985.
5. Madvaliyev A. (tahrir ostida). **Oʻzbek tilining izohli lugʻati**. – Toshkent, 2020.
6. Sodiqov Q. **Oʻzbek tilining leksikologiyasi va frazeologiyasi**. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2013.
7. Apresyan Yu. D. **Leksikografiya va leksik semantika masalalari**. – Moskva: Nauka, 1974.
8. Vinogradov V. V. **Tilshunoslikka kirish**. – Moskva: Vysshaya shkola, 2001.
9. Crystal D. **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**. – Oxford: Blackwell, 2008.
10. Landau S. **Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography**. – Cambridge University Press, 2001.
11. Oʻzbek xalq hunarmandchiligi tarixi. – Toshkent: Fan, 1991.
12. Mahmudov N. **Til va madaniyat**. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2004.